

SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ ROMANINDA AHMET HAMDİ TANPINAR'IN ZAMAN DÜŐÜNÇESİ: NORBERT ELİAS PERSPEKTİFİNDEN BİR OKUMA

Veysel ERGÜÇ¹

ÖZ

Zaman kavramı sosyal bilimler alanında yaygın kullanılan bir kavramdır. Sosyal bilimler içerisinde yer alan çok sayıda düşünür zaman kavramı üzerine düşünce geliştirmiştir. Zaman kavramı Türkiye'deki düşünürler nezdinde de ilgi görmüştür. Türkiye'de zaman kavramı ile ilgilenen düşünürlerden birisi Ahmet Hamdi Tanpınar'dır. Tanpınar, kaleme aldığı roman ve deneme yazılarında zaman kavramını yorumlamıştır. Tanpınar, idealindeki zamanı yekpare zaman olarak tanımlar. Tanpınar, yekpare zaman görüşünü *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanında kurgu biçiminde sunmuştur. Bu çalışmada Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanındaki zaman anlayışı Norbert Elias'ın perspektifinden yorumlanacaktır. Bu yorumlama çabası, Elias'ın *Zaman Üzerine* isimli eserinde yer verdiği zaman vicdanı kavramı çerçevesinde olacaktır. Elias, zaman vicdanı kavramını insanın anlam verdiği bir şey olarak tanımlar. Elias'a göre anlam inşası için gereken şey, kuşaklar arası aktarımdır. Elias açısından zaman vicdanı, kuşaklar arası aktarım ile inşa edilir. Elias, kuşaklar arası aktarımın olmadığı bir durumda zaman vicdanının olmayacağını ileri sürmektedir. Bu çalışmada Elias'ın zaman vicdanı kavramı ile Tanpınar'ın yekpare zaman kavramı arasında zamandaki süreklilik bağlamında ilişki kurulacaktır. Bu bağlantı ile *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı roman okunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi Sosyolojisi, Zaman Vicdanı, Yekpare Zaman, Norbert Elias, Ahmet Hamdi Tanpınar.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muř Alparslan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

TIME THOUGHT OF AHMET HAMDİ TANPINAR IN THE NOVEL OF THE TIME REGULATION INSTITUTE: A READING FROM NORBERT ELIAS PERSPECTIVE

ABSTRACT

The concept of time is a commonly used concept in the social sciences. Numerous thinkers in the social sciences have developed a thought on the concept of time. This concept has attracted attention in the presence of thinkers in Turkey. One of the thinkers concerned with the concept of time in Turkey is Ahmet Hamdi Tanpınar. Tanpınar has interpreted the concept of time in his novels and essays. According to Tanpınar, the ideal time is monolithic time. Tanpınar presented the thought of monolithic definition time in the shape of fiction within

The Time Regulation Institute novel. In this study, time understanding of Tanpınar in the Time Regulation Institute novel will be interpreted from the perspective of Norbert Elias. This interpretation effort will be within the framework of Elias' time conscience concept in *Time: An Essay*. Elias defines the concept of time conscience as something that human makes sense. According to Elias, what is required for the construction of meaning is intergenerational transfer. From the viewpoint of Elias, time conscience is constructed by intergenerational transfer. Elias claims that in a situation where there is no transfer between gen. In this study, it will be established a relationship between Elias' concept of time conscience and Tanpınar's concept of integral time in the context of continuity in time. Through this connection, novel of the *Time Regulation Institute* will be interpreted.

Keywords: Sociology of Knowledge, Time Conscience, Monolithic Time, Norbert Elias, Ahmet Hamdi Tanpınar.

1. GİRİŞ

Zamanın ne olduğu sorusu, Antikçağdan bugüne çok defa sorgulanmıştır. Zaman kavramının böyle bir ilgi görmesinin önemli bir nedeni, insan hayatını doğrudan etki altına almasıdır. Zamanın insan hayatındaki en önemli etkisinin anlam konusunda olduğu görülmektedir. Bu açıdan insanın benliğinin şekillenmesinde önemli bir unsur olan anlama dayalı zamanın, çok sayıda düşünürün ilgisine mazhar olduğunu söylemek mümkündür.

Çeşitli coğrafyalardaki düşünce sistemlerinde merak konusu olan zaman kavramı, Türkiye'deki düşünce hayatında da ilgi görmüştür. Türkiye'nin düşünce tarihinde zaman konusu üzerine eğilen düşünürlerin önde gelenlerinden biri Ahmet Hamdi Tanpınar olmuştur (Demiralp, 2000: 96). Kaleme aldığı metinlerinde zaman mefhumunu sorgulayan Tanpınar, bu kavram merkezinde Türkiye'nin modernleşme sürecine ilişkin düşünce refleksi geliştirmiştir.

Tanpınar, düşüncesinin merkezine zaman ve zaman temelinde inşa edilen benliği koyar (Kaplan, 1962: 1). Türkiye'deki modernleşme sürecinde zamanda kopukluk olduğunu ifade eden Tanpınar, bu kopukluğun sonucunda anlam üretilmediğini, bundan dolayı bir buhranın peyda olduğunu belirtir. Düşünür, anlam inşa edilemediği için benliğin de bunalıma girdiğini ifade eder (Tanpınar, 2016: 206). Benliğin, zamandaki devamlılık ile inşa edilebileceğini söyleyen Tanpınar, bunun kuşaklar arası aktarım ile mümkün olacağını dile getirir.

Tanpınar düşüncesinde görülen kuşaklar arası devamlılık ile anlamın, benliğin ve zamanın inşa edilmesi düşüncesine Norbert Elias'ta da rastlanmaktadır. *Zaman Üzerine (ZÜ)* isimli eserinde zamanın kuşaklar arasında aktarılan anı merkezli anlama dayanan sentez ile oluştuğunu ifade eden ve bunu *zaman vicdanı* olarak kavramsallaştıran Elias (2000: 59-60) ve Tanpınar arasında bir ortaklığın olduğu bu noktada ileri sürülebilir. Buradan yola çıkıldığında Tanpınar'ın, zaman anlayışını net biçimde verdiği *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* (SAE) adlı romanının Elias'ın ismi zikredilen eseri içerisinde yer alan zaman vicdanı perspektifinde okunması mümkün görünmektedir.

Tanpınar'ın romanları ve denemelerindeki zaman anlayışı üzerine çok sayıda çalışma mevcuttur.² Bu çalışmaların hepsinde Tanpınar'ın zaman üzerine düşünceleri Henri Bergson'un zaman düşüncesi perspektifinden okunmaktadır. Bu çalışma kapsamında Tanpınar'ın SAE romanındaki zaman anlayışının Elias'ın ZÜ eserindeki zaman vicdanı kavramı ışığında okunması amaçlanmaktadır.³ Bu noktada çalışmanın temel sorunsalı, Elias ve Tanpınar düşüncesinde zaman ve benlik ilişkisinin nasıl kurgulandığı üzerinedir. Bu sorunsala üretilecek argüman, Elias'ın geliştirdiği bilgi sosyolojisi çerçevesinden olacaktır. Böyle bir metodoloji tercihi ile birey, toplumun parçası olarak kabul edilirken benliğinin toplum içerisinde şekillendiği düşünülmektedir. Bu açıdan gerek Elias gerekse Tanpınar düşüncesinde zamanın hem birey hem de toplum hayatındaki işlevinin anlaşılması amaçlanmaktadır. Bu noktada Tanpınar'ın SAE'de, Elias'ın ise ZÜ'de zamanın gerek bireyin gerekse toplumun anlam ve vicdan arayışına cevap verdiğini düşünmesi Tanpınar'ı Elias perspektifinden okumayı cezbetmektedir. Her iki düşünür için zamanın bireye ve topluma sunduğu anlam ve vicdan kuşaklar arası aktarımla oluşacaktır. Bu anlamda gerek Elias'ın gerekse de Tanpınar'ın zaman ve benlik arasındaki ilişkiyi nesiller arası devam eden bir aktarım ile oluşan anlam ve vicdan ile bağlı gördüğü bu çalışmada savunulacaktır. SAE'deki zaman anlayışının Elias ile okunmak istenmesinin cezbedici başka bir yanı ise gerek Elias'ın (2000: 107 ve 174) gerekse de Tanpınar'ın (2016: 62 ve 93; 2019a: 285) geçmiş, şimdi ve gelecek zamanları bütün içinde görmeleri, modernleşme sürecinde geçmiş zamanın bütünden koparılmasını eleştirmeleridir. Bu noktada her iki düşünürün de zamanı, kesintisiz bir akış halinde gelişen zaman vicdanı olarak gördükleri ve benliği bu vicdan üzerine inşa ettikleri bu çalışmada

² Bkz. Erol Köroğlu, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Zaman Anlayışı, *Cogito*, Sayı: 11, ss. 201-222, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997; M. Şerif Eskin, *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Eserleri ve Estetiğinde Bergson Felsefesinin İzdüşümleri ve Kurucu Rolü*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012; İsa Bal, *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü Adlı Romanında Zaman, Kimlik ve Dönüşüm*, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013; Esra Sezgin, *Ahmet Hamdi Tanpınar ve Türk Modernliği: Tanpınar'ın Romanlarında Modernlik, Zaman ve Mekân*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015; Gülden Sürücü, *Ahmet Hamdi Tanpınar ve Marcel Proust'ta Zaman*, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.

³ Bu çabanın ilham kaynağı, Oğuz Demiralp tarafından kaleme alınan "Aydaki Adam" başlıklı metindir. Söz konusu metinde Demiralp, SAE romanını Elias'ın ZÜ adlı eseri ışığında okumanın ilginç bir deneme olacağını ifade etmektedir (2000: 96).

savunulacaktır. Daha açık bir ifadeyle Tanpınar'ın SAE'de idealleştirdiği yekpare zaman ile Elias'ın ZÜ'deki zaman vicdanı kavramının bireyin ve toplumun benliğini kuşaklar arası aktarıma dayanan anlam ile oluşturduğu düşünülmektedir.⁴

Kesintiye maruz kalmış bir yerde zaman ve benlik arasında sağlıklı bir ilişkinin kurulamadığı, bu durumun hem bireyin hem de toplumun algısını bozduğu söylenebilir. Zaman vicdanı eksikliğinden kaynaklı benlik trajedisinin toplumsal boyutu katarak en iyi anlatıldığı metinlerin romanlar olduğu dikkate alındığında (Dellaloğlu, 2016: 29), bu trajedinin SAE'de Hayri İrdal'ın yaşadığı gerilimde açık biçimde anlatıldığı iddia edilebilir. Sözü edilen iki neden bağlamında Tanpınar üzerine var olan literatüre Elias'ın zaman vicdanı kavramı perspektifinde bilgi sosyolojik bakışı merkezinde katkı sunulması bu çalışma kapsamında amaçlanmaktadır.

Tanpınar'ın SAE romanındaki zaman anlayışının Elias'ın ZÜ eserindeki zaman vicdanı kavramı çerçevesinde okunacağı bu çalışmada Tanpınar'dan önce Elias'ın adı zikredilen eserindeki görüşlerinin incelenmesi gerekmektedir. Ancak, bundan önce Elias'ın zaman vicdanı kavramını inşa ederken başvurduğu bilgi sosyolojisinin incelenmesi elzemdir.

2. ELIAS DÜŞÜNÇESİNDE BİLGİ SOSYOLOJİSİ

Elias, psikoloji, felsefe, ekonomi ve tarih alanlarında yapay bir ayırım olduğundan yola çıkarak disiplinler arası bir çalışma yöntemi benimsemiştir (Koyuncu-Lorasdağı & Onur, 2004: 250-251).

⁴ *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Eserleri ve Estetiğinde Bergson Felsefesinin İzdüşümleri ve Kurucu Rolü* başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında yekpare zamanın Henry Bergson düşüncesindeki devamlı akış hâlinde ve parçalanamaz olan süreye tekabül ettiğini belirten Şerif Eskin, bunun aynı zamanda ölçülebilir nicelikten ve gündelik yaşamdan uzaklık anlamına geldiğini de ifade eder. Gündelik yaşamdan ve nicelikten uzak olma hâlinin, zamanın içten kavranması durumuna denk düştüğünü dile getiren Eskin, zamanın dışsal biçimde toplumla ilişkili biçimde kavranmasının Bergson ve Tanpınar tarafından yanlış olarak tanımlandığını söyler (2012: 68 ve 70). Eskin'in yekpare zaman üzerine aktardığı şeyde gündelik yaşamın, dışsal olanın ya da toplumsal olanın salt nicelikle eş tutulduğu yönünde bir intibain doğduğu söylenebilir. Bu durumda dışsal olanın, toplumsal olanın ya da gündelik yaşamın geniş bir duruma tekabül ettiği, ölçülebilir olanın yanı sıra başka unsurları da ihtiva ettiği ifade edilebilir. Toplumsal olanın içerdiği en temel unsurun insan olduğu, Elias'ın bilgi sosyolojisinden yola çıkarak insanın toplumla ilişkili bir varlık olduğu bu çalışmada savunulacaktır. Buradan yola çıkarak çalışmada yekpare zaman dışsal olanla, gündelik yaşamla ve toplumla ilişkili biçimde yorumlanacaktır. Bu yorumlama çabasında ana nokta, zamanın sürekliliği, bölünmezliği ve kuşaklar arasındaki aktarımı olacaktır. Zamanındaki süreklilik bağlamında yekpare zaman kavramı ile zaman vicdanı kavramının birbiriyle ilişkisi olduğu tasavvur edilecektir.

Amacı, özgün bir kuram tesis etmek ve diğer sosyologlarla kesiştiği noktalara rağmen onlarınkinden ayrılan özgün sosyolojik bir bakış açısı oluşturmaktır (Treibel, 2016: 278).

Özgün bir sosyoloji kuramı oluşturmayı amaçlayan Elias, bir sonraki adımda burada nelerin olması ya da olmaması gerektiğini açıklar. Onun için burada olmaması gereken en önemli şey, bilgi felsefesidir. Elias'a göre bilgi felsefesi, bilimlerin oluşum ve gelişimini felsefe dışı olarak değerlendiği için ve bilimler arası bakışı reddettiği için özgün bir bakış açısının inşasında ondan yararlanmak mümkün değildir (2016: 76). Bununla birlikte Elias açısından bilgi felsefesinde insan tek başına kavrandığı için bütünlüklü bir kuram oluşturmada yetersizdir (2016: 104). Bilgi felsefesi aracılığıyla sağlam bir bilimsel bilgi elde edilemeyeceğini savunan Elias açısından bütünlüklü bilgi ancak ve ancak sosyoloji sayesinde elde edilebilecektir. Ona göre sosyoloji disiplininde diğer beşeri bilimlerle etkileşim olacağından insanı tüm yönleriyle anlayabilen bir bilgi üretmek imkân dâhilindedir. Ayrıca Elias açısından sosyoloji disiplininde insanın toplumla ilişkili ve önceki kuşaklarla devamlı olacak biçimde düşünülme imkânı bulunduğundan bilgi ve anlam temelindeki özgün bakışın inşası bilgi felsefesindeki yöntemle göre daha sağlıklı olacaktır (2016: 104).⁵

Özgün bir sosyoloji kuramı inşa etmeyi amaçlayan Elias, işe o dönemki ana akım kuramlarla hesaplaşarak başlar. Hesaplaşmasına Karl Popper ve Hans Albert'in pozitivizmi ile başlayan Elias, pozitivizmi aşmak için Auguste Comte ve Karl Marx'a başvurur. Elias için Comte, sosyal bilimleri metafizikten ve doğa bilimleri fetişizminden özgürleştiren bir isim olarak öne çıkar (2016: 62). Elias açısından Marx ise pozitivizmin çizgisel pürüzsüz tarih görüşünün aksine insanı ve toplumsal olanı karmaşa ve gerilim dâhilinde görmesi nedeniyle önemlidir (Treibel, 2016: 287). Comte ve Marx'ın

⁵ Elias'ın kuramını inşa ederken felsefe karşısında sosyolojiyi tercih etmesinde yöntemle ilişkin nedenlerle birlikte kişisel bir hikâye de bulunmaktadır. Breslau Üniversitesi'nin felsefe bölümünde *Düşünce ve Birey* başlıklı doktora tez çalışmasını hazırlayan Elias, neo-Kantçı düşünceyi savunan hocası Richard Höningwald tarafından tezin kabul edilmemesi üzerine felsefeden sosyolojiye kaymıştır. Yeni dönemde Heidelberg Üniversitesi'ne kabul edilen Elias, tarih temelinde sosyoloji çalışmaları gerçekleştirmiştir (Koyuncu-Lorasdağı & Onur, 2004: 249).

düşüncelerinden yola çıkan Elias, biyolojik indirgemeci olmayan sosyoloji ile insanın sorun, gerilim ve çok sayıda faktörden müteşekkil yaşamının anlaşılabilceğini düşünür.

Sosyoloji kuramı oluşturma yolunda Elias, o dönemin önde gelen sosyologlarından biri olan Talcott Parsons ile de hesaplaşır. Parsons'ın *sistem teorisi* kuramının durum sosyolojisinden başka bir şey olmadığını *Uygarlık Süreci* isimli eserinde ifade eden Elias⁶, Parsons'un kuramını şu şekilde eleştirir: “*Uygarlık Sürecinde oldukça ayrıntılı ampirik belgeler yardımıyla bir süreç olduğu gösterilen şey, Parsons tarafından statik kavramlar oluşturularak durumlara indirgenmiştir*” (2017:16). Parsons'un kuramı üzerine getirdiği eleştiriden de anlaşılacağı gibi Elias, Parsons'u statik ve önceden belirlenimci olmakla itham etmekte, onun, toplumun karmaşa ve gerilimler içerisinde yaşadığı gerçeğini göremediğini ileri sürmektedir. Bununla birlikte Elias'ın Parsons'u eleştirdiği bir diğer husus, onun, birey ve toplum hakkındaki düşünceleridir. Parsons'un insanı ve toplumu birbirinden bağımsız iki olgu olarak değerlendirdiğini belirten Elias, birey ve toplumun birbirinden bağımsız olmadığını savunur. Elias'a göre her iki kavram da bir süreç dâhilinde oluşum ve dönüşüm içinde yer almaktadır (2017: 18).

Parsons ile hesaplaşma içerisine giren Elias, Parsons'ın durum sosyolojisi yerine *süreç sosyolojisi* kavramını önerir. Süreç sosyolojisini *bilgi sosyolojisi* olarak tanımlayan düşünür, bu sayede hem toplumsal yapının hem de kişilik yapısının uzun süreli dönüşümlerinin daha sağlıklı biçimde anlaşılabilceğini iddia eder (Elias, 2017: 10). Elias, bilgi sosyolojisi olarak tanımladığı süreç sosyolojisi ile birey ve toplumu birbiriyle ilişkilendirir. Birey ve toplumu bağlantılı kılan Elias, bilginin öznesini bilgi felsefesindeki tek insan yerine insanlardan oluşan kuşaklar olarak tanımlar. Bu andan itibaren bilgi edinim sürecini insanlığın bilgiyi üretişini sorusundan hareketle ele alır. Bu tercihiyle Elias, diğer sosyoloji kuramlarının pozitivism ve transandalizm arasında kalmaktan kaynaklandığını düşündüğü çıkmazın aşılmasını amaçlar (2000: 47-48; 2017: 45).

⁶ Elias, bu eserinin Parsons'la birlikte geleneksel sosyolojideki tüm temel kuramların radikal biçimde reddedildiği bir kuram olarak algılanmasını arzu eder (2017: 60).

Bilgi sosyolojisi olarak tanımladığı süreç sosyolojisi ile toplum içerisindeki insanın bilgi ile ilişkisini anlamayı amaçlayan Elias, bu sosyolojinin realitedeki yansımalarının figürasyonlar biçiminde görüldüğünü belirtir. Figürasyonların toplum içindeki insanı betimlediğini belirten Elias, figürasyonu birey ve toplumu bir arada kılan şey olarak tanımlar (2016: 192). Birey ve toplumu ayıran yaklaşımlara figürasyon kavramı ile karşı çıkan Elias, bu kavramın merkezine bağımlılığı koyar. İnsanların birbirlerine yönelmiş, muhtaç ve karşılıklı olarak bağımlı olduklarını vurgulayan Elias, bağımlı insanların figürasyonlar şeklinde var olduğunu söyler (2016: 15).

Figürasyon içerisinde yaşayan insanların arasında bağımlılık olduğunu belirten Elias, bu bağımlılık sayesinde kuşaklar arası aktarım ile bilginin üretildiğini ifade eder. Bu anlamda Elias'a göre bilgi, süreklilik içerisinde inşa edilen bir anlamdır. Elias açısından süreklilik içerisinde inşa edilen bilgi türü olan anlamın bileşenlerinden birisi de zamandır (Treibel, 2016: 290). Bu noktada zamanın süreklilik halindeki bilgiden türeyen anlam üzerine inşa edildiğini belirten Elias'ın, zaman üzerine geliştirmiş olduğu düşünce refleksini incelemek yerinde olacaktır.

2.1. Elias Düşüncesinde Zaman Vicdanı Kavramı

Elias düşüncesinde toplumun bir üyesi olarak tahayyül edilen insan, sosyal bir varlık olarak belirir. Sosyal dünyanın sosyal bir varlığı olan insan, toplumla birlikte doğada da yaşamaktadır. Bu açıdan insan, doğa ve toplumun kesiştiği yerde var olandır. Bu noktada Elias'a göre doğa ve toplum içindeki insanın benliği de bu ilişkiye göre şekillenmektedir (2000: 131).

Doğa ve toplumun kesiştiği yerde insanı konumlandıran Elias, zaman düşüncesinin de bu kesişimden türemesi gerektiğini ifade eder. Doğa ve toplumun iki farklı gerçeklik biçiminde tasarlanmasına karşı çıkan Elias, böyle bir ihtimalin zamanı böleceğini belirtir (2000: 21). Düşünür, doğa ve toplum arasında ya da özne ve nesne arasında yapılan bir ayırımla zamanın anlaşılamayacağını dile getirir (2000: 21). Elias, bölünmüş bir kavrayışın yerine doğadaki ve toplumdaki zamanın arasındaki ilişkinin kavranması gerektiğini salık verir. Bu kavramanın doğa ve toplumun kesişmesinden türeyen bir zaman inşası ile mümkün olacağını beyan eder (Elias, 2000: 68).

Doğa ve toplumun birleştiği yerde insanın gün yüzüne çıktığını dile getiren Elias'a göre insan, doğanın imlediği fiziksel zaman ile toplumun imlediği sosyal zamanın çakıştığı yerde yaşayan bir varlıktır. Doğanın ve toplumun içinde yaşayan insan, gerek fiziksel zaman gerekse sosyal zaman ile birlikte yaşaması gerektiğini çocukluğundan itibaren öğrenir (2000: 24). Elias'a göre zamanı öğrenen insan, kendini ona göre ayarlamayı da öğrenmiştir (Tabonni, 2001: 10).

Zamanın bilgisine sahip olan toplum ve doğa içindeki insan, Elias'a göre zaman vicdanına sahiptir. Söz konusu zaman vicdanının içerisinde fiziksel zaman türleri olan saatin hareketli göstergeleri, güneş ve takvim yaprakları bulunur. Bununla birlikte fiziksel zamana anlam katacak olan sosyal zaman türleri de zaman vicdanı içerisinde yer alır. Sözü edilen sosyal zaman, sembol karakterler biçiminde zaman vicdanı içerisinde bulunur. Bu sembol karakterler toplumsal düzlemde yerleşik durumdadır (Elias, 2000: 27). Bu açıdan semboller, toplumsal uzlaşma ile üretilmiş karakterlerdir. Elias'a göre toplumsal uzlaşma ile üretilmiş olan semboller, süreklilik içerisinde (2000: 70).

Elias'a göre zaman vicdanında insan, anlam verendir. İnsan, anlamı inşa ederken fiziksel, biyolojik, sosyal ve bireysel düzlemlerdeki olaylardan yararlanır. Bahsi edilen düzlemlerdeki olayların sentezine dayalı bir anlam üretir. Böyle bir durumda zaman vicdanı, hem bireysel, hem sosyal hem de doğal düzlemlerin ilişkilendiği bir sentezden doğan anlama tekabül eder (Elias, 2000: 28). Sentezden anlam üretme yetisi insana özgüdür. İnsanların bu yetisi kuşaklar arası öğrenme sayesinde vardır. Bu açıdan zaman vicdanını belirleme yetisi kuşaktan kuşağa aktarılan anlam ile kurulur (Elias, 2000: 59-60).

Zaman vicdanının kuşaklar arasında aktarılan bir anlam ile inşa edildiğini belirten Elias, kuşaklar arasında aktarılan anlamın ya da bilginin özünde ne olduğunu da irdeler. Elias'a göre kuşaklar arasında aktarılan bilginin merkezinde anılar bulunmaktadır. Bu bağlamda toplum ve doğa içindeki insan, zihninde öğrendiği bir anı kalıbıyla bağlantı kurarak anlamı ve zaman vicdanını inşa eder. Bu anı geçmişten getirilmiş bir bilgidir ve anlam temelindeki zaman vicdanı bu bilgi ile oluşur. Fiziksel zamanın aracı olan saati gören kişi, buradaki görseli zihnindeki anı ile irtibatlandırıp o görsele anlam

verir (Elias, 2000: 53). Anı temelinde neşet eden anlam temelindeki zaman vicdanının altında aynı dil topluluğu içinde yer alan insanlar arasındaki bir uzlaşma yatar (Elias, 2000: 52). Daha açık ifade etmek gerekirse, Elias'ın zaman vicdanı tanımında ifade ettiği kuşaklar arası aktarım anı ile gerçekleşir. İnsan geçmişten öğrendiği bu anı ile karşılaştığı fiziksel zamanı anlamlandırır. Böylece insan, anı aracılığıyla fiziksel zaman ile sosyal zamanı irtibatlandırmak suretiyle zaman vicdanını inşa eder. Bu inşa, toplumsal bir uzlaşmayla mümkün olur. Benlik, zaman vicdanı üzerine kurulur.

Elias'ın zaman üzerine geliştirdiği düşünce refleksinin aktarımını bitirmeden önce özetlemek yerinde olacaktır. İnsanı hem doğa hem de toplum içinde yaşayan bir canlı olarak tanımlayan Elias, onun doğayı işaret eden fiziksel zaman ile toplumu işaret eden sosyal zaman içerisinde var olduğunu belirtir. Bu anlamda Elias, hem fiziksel zaman hem de sosyal zamandan müteşekkil bir zamanı, zaman vicdanı olarak kavramsallaştırır. Elias'a göre zaman vicdanının inşasında önemli olan durum, fiziksel yönün sosyal yön tarafından anlamlandırılmasıdır (2000: 138). Daha açık ifade etmek gerekirse Elias, fiziksel zamanın sosyal zaman tarafından anlamlandırılması suretiyle zaman vicdanı inşasının mümkün olacağını dile getirir. Elias'a göre zaman vicdanının fiziksel yönü, örneğin saat, toplum içindeki insanın anıları doğrultusunda anlam bulmakta, bütünleşik zaman da bu şekilde belirmektedir. Bu anlamda toplumun üyesi olan insan geçmişten öğrendiği anıların sentezi ile bugünkü fiziksel zamanı, söz gelimi saati anlamlandırmakta, bunu da geleceğe aktarmaktadır (Tabonni, 2001: 7). Bu şekilde insan geçmiş, şimdi ve gelecek arasında bir senkronizasyon yakalamakta, bu senkronizasyon üzerine de zaman vicdanını inşa etmektedir. Zaman vicdanı içerisinde yaşamı okuyan insan, kesintiye uğramamış bir anlam inşa etmektedir. Bu anlam ile insan, ayakları yere basan, anlam kaymasına ya da çarpılmasına uğramamış bir benliğe ulaşmaktadır.

Elias'ın zaman üzerine geliştirmiş olduğu düşünce refleksinin özgünlüğü dikkate alındığında benzer düşünce refleksi ile özgünlüğü yakalamış başka bir düşünürün var olup olmadığı ile ilgili bir soru belirmektedir. Bu noktada Türkiye'deki düşünce hayatının önemli simalarından birisi olan Tanpınar'ın zaman üzerine geliştirmiş olduğu düşünce incelendiğinde Elias ile benzerlik taşıdığı görülmektedir.

Tanpınar'ın SAE'deki zaman anlayışının Elias perspektifinden okunması yapılmadan önce genel düşünce ikliminin incelenmesi, zaman anlayışının daha iyi anlaşılması için yararlı olacaktır.

3. GENEL HATLARIYLA TANPINAR DÜŞÜNCESİ

Tanpınar, Türkiye'deki düşünce hayatında önem atfedilen isimlerden biri olmuştur. Hem yaşadığı dönemde hem de sonrasındaki dönemde değerli kabul edilmesinin nedeni, modernleşme sürecini gözlemlemesi ve süreç üzerine bakış açısı geliştirmesinden kaynaklanır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk evresindeki modernleşme çabalarını gözlemleyen Tanpınar, gözlemler sonucunda oluşturduğu düşüncesini Bergson ve Sigmund Freud'un perspektifinden anlamlandırır (2019b: 399). Düşünür, bu etkilenmeyi *Mahur Beste* adlı romanında şu şekilde açıklar: "*Freud ile Bergson'un beraberce paylaştıkları bir dünyanın çocuğuyuz, onlar bize sırrı insan kafasında, insan hayatında aramayı öğrettiler*" (2020: 153).⁷ Bergson ve Freud'un düşünceleri ışığında Tanpınar, pozitivist metodoloji refakatinde ilerleyecek bir modernleşme sürecine karşı çıkar. Pozitivist metodoloji ile ilerleyen modernleşme sürecinde insan hayatının acı ve ıstıraplara gark olacağını düşünen Freud'dan⁸ (2011: 30) etkilenen Tanpınar, sürecin Bergsoncu sezgi⁹ refakatinde ilerlemesinin pozitivistliğe göre daha yerinde olacağını vurgular (Kahraman, 2000: 40). Tanpınar'ın modernleşme sürecinde sezgiyi tercih etmesinin nedeni, sezginin, içerisinde süre kavramını barındırmasıdır. Süre kavramının geçmiş, şimdi ve gelecek zamanı bir arada içerdiği dikkate alındığında

⁷ Bu noktada Tanpınar'ın düşünce dünyasında Yahya Kemal Beyatlı'nın da etkisinin olduğunu belirtmek gerekmektedir. Ancak, *Modernleşmenin Zihniyet Dünyası: Bir Tanpınar Fetişizmi* adlı kitabında Besim F. Dellaloğlu, Tanpınar'ın Beyatlı'dan insan olarak, duruş olarak etkilendiğini ifade eder. Dellaloğlu'na göre bu duruşun muhtevasında İstanbul değerlerinin ağırlığı vardır (2016: 62 ve 69). Bu durumda Tanpınar'ın düşünce dünyasının şekillenmesinde önde gelen düşünürlerin Bergson ve Freud olduğunu, Beyatlı'dan edindiği düşünceleri özellikle Bergson dolayısıyla yeniden ürettiğini ifade etmek mümkündür.

⁸ Freud'a göre modernleşme sürecinde karşılaşılan en temel sorun, öznenin içgüdü yaşamaktan men edilmesidir. Freud, içgüdüsunü yaşayamadan modern toplumda yaşamak durumunda bırakılan öznenin yasını dâhi tutamadığı için acı yaşadığını belirtmektedir (2015: 30-31).

⁹ Bilmenin görece ve saltık olmak üzere iki bilgidен oluştuğunu belirten Bergson, görece bilgiyi pozitivistlik, saltık bilgiyi ise sezgi olarak tanımlar. Gerçeğin saltık bilgi türü olan sezgi ile anlaşılabilceğini ifade eden Bergson, sezgiye bu imkânı veren şeyin metafizik olduğunu dile getirir (Bergson, 1998: 9). Gerçeğin sezgi ile anlaşılabilceği iddiasının Tanpınar tarafından sahiplenildiği, kendisini Bergson'un dünyasında yaşayan bir çocuk olarak görmesinden anlaşılmalıdır.

(Bergson, 1998: 37), Tanpınar'ın Bergson'un düşüncesini neden benimsediği anlaşılmaktadır¹⁰. Bu açıdan Tanpınar'ın pozitivismdeki geçmiş zamanın dışlandığı şimdiki zaman vurgusu yerine zamanda kırılmanın olmayacağı süre kavramını ve bunu mümkün kılacak epistemoloji olarak sezgiyi tercih ettiği söylenebilir.

Modernleşme sürecinin Bergson'un sezgi ve süre kavramları refakatinde ilerlemesi gerektiğini savunan Tanpınar düşüncesinde süre kavramının Elias düşüncesinde görülen kuşaklar arası aktarım ile benzer olduğu belirtilebilir. Bu anlamda Elias perspektifinden yorumlandığında Tanpınar nezdinde kuşaklar arası aktarımın geçmiş zaman ve şimdiki zaman arasındaki etkileşimin tesis edilmesi anlamını taşıdığını düşünmek mümkündür. Bahsi edilen etkileşimin sağlanmaması durumunda toplumsal alanda sıkıntıların belireceğini düşünen Tanpınar, Mustafa Baydar'a verdiği röportajda bu durumu şu şekilde açıklar:

Tarih insanın ve cemiyetin bütün bir tarafıdır. Bu ok ve yay hikâyesidir. Mazi vardır ve hattâ hali, onun arasından geleceği o idare eder. Cemiyet için mazi yani tarih, fert için hafıza gibidir. Asıl şahsiyetin kendisidir. Hafızasını kaybeden adam nasıl artık kendisi değilse, cemiyet de mazisini unutursa veya bu mazi fikrinin vuzuhundan mahrum ederse, öylece kendisi olmaktan çıkar (2004: 238-239).

Tanpınar'ın geçmiş zaman üzerine dile getirdiği ifadelerinden de anlaşılacağı üzere düşünür geçmişle kurulacak olan ilişkiyi önemsemektedir. Bu anlamda Tanpınar, geçmişin unutulması yerine yeniden kurulup şimdi ve geleceğe katılmasını istemektedir (Çağlıyan, 2006: 96; Demiralp, 2012: 26; Demiralp, 2004: 10)¹¹. Tanpınar, geçmiş zaman ve gelecek zaman arasında devamlılığın sağlanması şartıyla medeniyet değişimi sürecinde özgün bir anlam ve benlik inşasının mümkün olabileceğine inanır. Elias'a

¹⁰ Bergsoncu bir pozisyonu benimseyen Tanpınar'ın, aynı pozisyonda yer alan cumhuriyetçi muhafazakâr düşünürlerle (İrem, 1999: 166-167) benzeştiği söylenebilir. Biraz daha açık biçimde ifade etmek gerekirse, Tanpınar'ın düşünce refleksinde cumhuriyetçi muhafazakârların bir nebze belirleyici oldukları ileri sürülebilir. (Bora, 1997: 24).

¹¹ Tanpınar'ın geçmişle olan bağın devam ettirilmesi düşüncesini *huzur üslûbu* olarak tanımlayan Ahmet Çiğdem, bu çizgide siyasal açıdan çekingen kalmanın söz konusu olduğunu belirtir. Bununla birlikte Çiğdem, bu çizgide tarihsel süreklilik ve pozitif gelenekselciliğin refakatinde modernleşme savunusunun yapıldığını ifade eder (1997: 47).

benzer biçimde geçmiş zamanın dikkate alınmadığı durumlarda kuşaklar arası bilgi aktarımının da olmayacağını belirten Tanpınar, böyle bir durumda özgün bir anlam üretiminin yerine yüzeyselliğin belireceğini beyan eder. Tanpınar, anlam yokluğunda toplumun kendisini bilmeyeceğini, kendisini bilmeyen toplumun dünyayı anlamayacağını ifade eder (Demiralp, 2004: 9).

Modernleşme sürecindeki kültürel değişimleri medeniyet değişimi olarak tanımlayan Tanpınar, “Medeniyet Değiştirmesi ve İç İnsan” başlıklı makalesinde Türkiye’deki toplumsal ve kültürel alanda yaşanan dönüşümlerin medeniyet değişiminden ziyade buhran biçiminde görüldüğünü belirtir. Tanpınar, dönüşüm sürecinde Tanzimat öncesi dönemdeki düşünürlerden bilgi ve anlam akışı sağlanmamasından dolayı buhranın söz konusu olduğunu beyan eder. Tanzimat öncesi dönemin düşünürlerini bilgi devamlılığı içinde değerlendiren Tanpınar, kültürel dönüşüm evresinde bu bilgiye başvurulmadığı için dönüşümün öz bilgiyle karşılanamadığını, bundan dolayı özgün bir anlam üretilmediğini dile getirir. Tanpınar, bilgi ve anlam eksikliği olarak tanımladığı bu durumun zamandaki kopuştan kaynaklandığını iddia eder (2019c: 38-39)¹². Zamanda kesintiye gidilmesini geçmiş öldürme teşebbüsü olarak tanımlayan Tanpınar, bu duruma olan tepkisini “*Cesaret edebilseydim, Tanzimat’tan beri bir nevi Oedipus kompleksi, yani bilmeyerek babasını öldürmüş adamın kompleksi içinde yaşıyoruz, derdim*”(2019c: 43) cümlesiyle gösterir. Bu ifadesinde de görüldüğü gibi Tanzimat dönemindeki karar alıcıları önceki kuşaklarla anlaşmazlık içerisinde olan kompleksli kişilikler biçiminde değerlendiren Tanpınar, sonraki döneme bilgi ve anlam aktarılamamasını geçmişin silinmesi bir diğer ifadeyle zamandaki kopmadan kaynaklandığını düşünmektedir. Geçmişten anlam ve bilgi transferi ile zamanın ve anlamın kodifikasyonunu savunan Tanpınar’ın, Elias gözüyle bakıldığında zaman vicdansızlığından yakındığı ileri sürülebilir.

¹² Tanpınar’ın benzer düşünceleri ifade ettiği başka bir makalesi için bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, “Kendimizin Peşinde: Çok Mühim Bir Mesele”, *Mücevherlerin Sırrı: Derlenmemiş Yazılar, Anket ve Röportajlar*, içinde, haz. İ. Dirin, T. Anar, Ş. Özdemir, (İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004a), s. 54-55.

Medeniyet değişimi sürecinde önceki kuşaklardan gelen bilgiyle bugünkü kuşağın kendi sesini oluşturduğunu ifade eden Tanpınar, benliğin de bu ses üzerine inşa edildiğini bildirir (2019b: 398). Geçmiş zaman ve o zamandan akseden anlamın kesildiği durumda Tanpınar, yeni dönemde kendi sesiyle anlam inşa etmenin mümkün olmadığını, “yaşadığımız zamanların icap ettirdiği mânada müstahsil olma(dığımızı)” ifade eder (2004b: 72). Elias perspektifinden zaman vicdanının yokluğu olarak tanımlanabilecek bu durumda benliğin sağlıklı biçimde inşasının da sekteye uğrayacağını düşünmek mümkündür. Elias'ın zaman vicdanı düşüncesi ile benzer biçimde Tanpınar tarafından kurgulanan Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanındaki duygu yüklü anlatı, zaman vicdanı yokluğuna işaret edilmesi sebebiyle hayli önemlidir.

3.1. Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Zaman Vicdansızlığı

Zamandaki kesintiye karşılık geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman dilimlerinin birliğini savunan Tanpınar, bu düşüncesini *yekpare zaman* olarak kavramsallaştırır. Tanpınar, *Mahur Beste* adlı romanında yekpare zamanı şu şekilde tanımlar: “*Bu sade kendisi olmakla kalan ve yekpare uykusunu ne bir ağaç ve yosun, ne de bir kuş kanadı veya el kadar bir gök, hülâsa hiçbir arıza ile bozulmayan zaman parçasından bütün bir mazi fişkirabileceği gibi, bin türlü ihtimalle yüklü bir istikbalde çıkabilirdi*” (2020: 23). Alıntılanan ifadesinden de görüleceği üzere Tanpınar, geçmiş, şimdi ve geleceğin bir olduğu bozulmamış bir zamanı yekpare zaman olarak tanımlamakta, idealindeki zamanı açıklamaktadır.¹³ Tanpınar'a göre yekpare zaman, insanların doğumundan ölümüne kadar insanlık adına biriktirdiği deneyimlerin cisimleşmiş halidir (Parla, 2000: 296).

Yekpare zamanı ideal bir zaman olarak tanımlayan Tanpınar, uzun vadede bu zamanın bölünmeye maruz kaldığını belirtir. Düşünür, yekpare zamanın “*taksim kabul eden zaman*”a dönüşümünü irdelemek için romanlarını kaleme aldığını ifade eder (Parla, 2000: 296). Bu anlamda insanlığın

¹³ Yekpare zamanın Tanpınar'ın ideal zamanı olduğunu gösteren başka bir metin olan *Ne İçindeyim Zamanın* başlıklı şiirin ilk dörtlüğünü de aktarmak yerinde olacaktır: “*Ne içindeyim zamanın, Ne de büsbütün dışında; Yekpâre, geniş bir anın, Parçalanmaz akışında*” (1998: 19).

biriktirdiği deneyimleri içeren yekpare zamanın bölünmüş zaman karşısındaki gerilemesinin açık biçimde irdelendiği metnin Saatleri Ayarlama Enstitüsü adlı roman olduğu söylenebilir.

Zamanı insanın toplumsal deneyimleriyle anlam bulan bir süreç olarak tanımlayan Elias ile yekpare zaman taraftarı olan Tanpınar'ın, yukarıda görüldüğü gibi, zaman kavramı hususunda benzer düşüncelere sahip oldukları söylenebilir. Bu durum dikkate alındığında SAE'deki olayın Elias'ın ZÜ adlı eserindeki zaman vicdanı kavramı bağlamında okunması mümkün görünmektedir. Bu okuma, yekpare zaman ile zaman vicdanı arasında bağlantı kurularak yapılacaktır. Bu anlamda yekpare zamanın bölünmüş zaman karşısındaki gerilemesi Elias gözlüğü ile zaman vicdansızlığı olarak yorumlanacaktır.

SAE'nin Elias'ın zaman düşüncesi ekseninde okunmasına geçmeden evvel romanın ana hatlarıyla özetlenmesi yerinde olacaktır. 1954 yılında *Yeni İstanbul* gazetesinde tefrika edilen, 1961 yılında ise kitap olarak basılan roman (Kaplan, 1962: 1), dört bölümden oluşur. Başkahraman Hayri İrdal'ın birinci ağızdan otobiyografisi olarak kaleme alınan ve İrdal'ın, velinimetini, SAE'nin kurucusu Halit Ayaracı'nın hatırasına atfettiği romanın birinci bölümünde İrdal'ın doğumundan Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan yaşamı anlatılır. Birinci bölümde İrdal, hayatının ilk evresini hiçbir ihtirasın peşinde koşmadığı *hürriyet dönemi* olarak tanımlar (Tanpınar, 2011: 22-23). Hayri İrdal'ın çocukluk dönemi, ustası saat tamircisi Nuri Efendi, büyücü Seyit Lûtfullah, simyacılıkla uğraşan eczacı Aristidi Efendi ve Abdüsselâm Bey'in arasında geçer. İrdal, bahsettiği dört karakter arasında kişiliğini ve düşüncesini en çok etkileyenin saat tamircisi olan ustası Nuri Efendi olduğunu ifade eder. 1912 yılında Nuri Efendi'nin vefatıyla Hayri İrdal, bir başka işe girer, ancak Seyit Lûtfullah'ın buradan çaldığı bir saat yüzünden İrdal işinden olur. Hayri İrdal'ın ihtirassız yaşamının anlatıldığı birinci bölüm, Birinci Dünya Savaşı ile son bulur.

Küçük Hakikatler başlığını taşıyan ikinci bölüm, Hayri İrdal'ın askerden dönüşü ile başlar. Hayri İrdal, Abdüsselâm Bey vasıtasıyla bir işe girer ve onun konağından Emine ile evlenir. Abdüsselâm Bey'in konağında yaşamaya başlayan Emine ve Hayri, Abdüsselâm Bey ile konakta yaşayan son kişiler olurlar (Tanpınar, 2011: 83-88). Abdüsselâm Bey'in vefatından sonra İrdal'ın yaşamı absürt bir hal alır.

Ömrünün son döneminde aklî melekelerini kaybeden Abdüsselâm Bey'in tüm mirasını Hayri'nin kızı Zehra'ya bırakan vasiyetnameleri üzerine mahkemelik olan İrdal, bu davadan sonra başka bir absürt olay ile karşılaşır (Tanpınar, 2011: 93-97). Kendisini miras konusunda sıkıştıran bir arkadaşına alay etmek maksadıyla Şerbetçibaşı Elması'nın miras içerisinde olduğunu söyleyen Hayri İrdal'a yeniden mahkeme yolu gözükür. Duruşma sırasında hırsızlıkla suçlanan İrdal, bu suçlamadan halasının kocası Naşit Bey'i sorumlu tutar. Duruşma sonunda İrdal'ın aklî melekelerinin yerinde olmadığı yargısına varılır ve İrdal, adlî tıbbâ gönderilir. Hayri İrdal, adlî tıptaki tedavisinde psikanalist Dr. Ramiz ile tanışır. Bir süre sonra taburcu edilen İrdal, eşi Emine'nin ölümü ile sarsılır. Bir süre sonra Dr. Ramiz'in kurduğu Psikanaliz Cemiyeti'nde çalışmaya başlayan İrdal, daha sonra İspiritizma Cemiyeti'ne geçer. Buradaki sosyal çevrede Pakize ile tanışan İrdal onunla evlenir. Kayın validesi ve kayın pederinin vefatı üzerine baldızlarının sorumluluğunu üstlenen İrdal, cemiyetten tanıştığı Cemal Bey'in yanında çalışmaya başlar. Ne var ki, ilerleyen zamanda bu işinden kovulur.

Sabaha Doğru başlıklı üçüncü bölüm, Hayri İrdal'ın işsizlik içerisindeki çaresizliğini anlatması ile başlar. Dr. Ramiz'den borç almak amacıyla kahveye giden İrdal, bu bölümde doktorun beraberinde gelen Halit Ayarcı ile tanışır. Dr. Ramiz'in ricası üzerine Halit Ayarcı'nın bozuk saatini tamir etmeye çalışan İrdal, bu esnada ustası Nuri Efendi'den öğrendiği sözleri sarf eder (Tanpınar, 2011: 194-195). Bu sözleri ile Halit Ayarcı üzerinde tesir bırakan Hayri İrdal, Ayarcı tarafından akşam yemeğine davet edilir (Tanpınar, 2011: 206). Bu gecedan itibaren hayatı hızla değişen İrdal, Halit Ayarcı'nın kurduğu Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde müdür yardımcısı olarak çalışmaya başlar (Tanpınar, 2011: 238-240). Halit Ayarcı'nın isteği üzerine olmayan bir kişi olan Şeyh Ahmet Zamani üzerine bir kitap yazar (Tanpınar, 2011: 278). Üçüncü bölüm, kitap ile ilgili bilgi almak isteyen yabancı düşünürlerin de yer aldığı bir kokteyle sona erer.

Her Mevsimin Bir Sonu Vardır başlıklı son bölümde enstitünün dağılma süreci anlatılır. Sonu hazırlayan olaylar dizisi Hayri İrdal tarafından tasarlanan yeni bir enstitü binasının inşası ile başlar. İrdal'ın tasarımını çok beğenen Halit Ayarcı, enstitü çalışanları için planlanan evlerin de Hayri tarafından

tasarlanmasını önerir. Ancak bu öneri enstitü çalışanları nezdinde olumlu karşılanmaz. (Tanpınar, 2011: 384-385). Bu durum üzerine hayal kırıklığına uğrayan Ayarcı, enstitü ile bağlarını koparır. Bu esnada yurtdışından gelen bir heyetin denetimine maruz kalan enstitünün gereksiz olduğu yönünde kanaat belirir ve tasfiyesine karar verilir. Halit Ayarcı, son bir jest yaparak enstitü çalışanlarının enstitünün tasfiyesi komisyonunda çalışmalarını sağlar. Roman, Halit Ayarcı'nın geçirdiği bir trafik kazası sonucunda vefat etmesi ile sona erer.

SAE'de yer verilen olaylar özetlendikten sonra analize geçmek gerekmektedir. SAE romanında Tanpınar'ın odaklandığı iki husus bulunmaktadır. Bu hususlardan ilki, iki farklı zaman düşüncesi arasında kalan Hayri İrdal'ın yaşadığı gerilimdir. Bu açıdan Nuri Efendi'nin temsil ettiği yekpare zaman ile Halit Ayarcı'nın temsil ettiği bölünmüş zaman arasında kalan Hayri İrdal'ın (Tanpınar, 2011: 35), roman boyunca zaman vicdanı ile zaman vicdansızlığı arasında yaşadığı gerilim okuyucuya aktarılır. Gerilimli ruh hali ile Halit Ayarcı'nın bölünmüş zamanına denk düşen zaman vicdansızlığını sorgulayan İrdal'ın buna rağmen başlangıçta ondan kaçamadığı romanda anlatılır. Bu noktada Tanpınar'ın SAE'de odaklandığı ikinci husus, yekpare zamanın bölünmüş zaman karşısındaki gerilemesidir. Elias çerçevesinden yorumlandığında, yekpare zamandan yana olan Tanpınar'ın kaleme aldığı SAE'de yekpare olanı imleyen zaman vicdanının maruz kaldığı çarpılmayı anlattığı iddia edilebilir. Çarpılmaya maruz kalan ana karakter Hayri İrdal'ın yaşadığı gerilimi ise benliğin bunalımı olarak okuyucuya aktardığı söylenebilir.

Hayri İrdal'ın hürriyet döneminde önemli pay sahibi olan, yekpare zaman temsilcisi Nuri Efendi'nin zaman anlayışında saat Hakk'ın suretidir (Tanpınar, 2011: 32). Nuri Efendi'ye göre Hakk'ın suretini taşıyan insan, hem saate bu suret içerisinden bakar hem de saat ve toplum arasında bu surete göre felsefe tayin eder (Tanpınar, 2011: 34). İnsanı, saate ayar veren olarak gören Nuri Efendi'ye göre ayarın ölçüsü hayattır (Tanpınar, 2011: 32). Hayatın sosyal, fiziksel, biyolojik ve bireysel bileşenlerden müteşekkil olduğu dikkate alındığında insanın saate verdiği ayarda Hak'tan gelen değer, hayattan nüfuz eden

deneyimin izleri bulunur. Bu durumda mekanik olan saat, toplumsala ait bileşenler ile anlam bulur ki bu nokta Tanpınar ve Elias'ı zaman hususunda benzer konuma getirir.

Nuri Efendi ve Halit Ayaracı arasında hayatı şekillenen Hayri İrdal'ın hürriyet dönemi olarak tanımladığı çocukluk döneminde Nuri Efendi'nin zaman anlayışı etkilidir. Nuri Efendi'nin zaman anlayışının merkezinde deneyimi içeren değer bulunduğuna dikkate alındığında Hayri İrdal'ın hürriyet dönemindeki zaman anlayışında da bu bileşenlerin ön planda olduğu, İrdal'ın ağzından romanda şu şekilde aktarılır:

Herkes bilir ki, eski hayatımız saat üzerine kurulmuştur. Hatta sonraları Muvakkit Nuri Efendi'den öğrendiğime göre Avrupa saatçiliğinin en büyük müşterisi daima Müslümanlar ve onlar içinde en dindarı olan memleketimiz halkı imiş. Günde beş vakit namaz, ramazanlarda iftar, sahur, her türlü ibadet saatle idi. Saat Allah'ı bulmanın en sağlam çaresi idi ve bu sıfatla eskilerin hayatını idare ederdi. Adım başında muvakkithaneler vardı. En acele işi olanlar bile onların penceresi önünde durarak cebinden (...) saatlerini besmeleyle çıkarırlar, sayacağı zamanın kendileri ve çoluk çocukları için hayırlı olmasını dua ederek ayarlarlar, kurarlar, sonra kulaklarına götürerek sanki yakın ve uzak zaman için kendilerine verdikleri müjdeleri dinlerlerdi. Saat sesi bu yüzden onlar için şadırvanlardaki su sesleri gibi hemen hemen iç âleme, büyük ve ebedî inançların sesiydi. Onun, kendisine mahsus, hayatın her iki buudunda genişleyen hassaları vardı. Bir taraftan bugününüzü ve vazifelerinizi tayin eder, öbür taraftan da peşinde koştuğunuz ebedi saadeti, onun lekəsiz ve arızasız yollarını size açardı (Tanpınar, 2011: 25).

Hayri İrdal'ın ifadesinden de anlaşılacağı üzere, fiziksel olanı temsil eden mekanik saat değer ile anlam bulur. Bu anlamda İrdal'ın idealindeki zaman anlayışında değer ön plandadır. Deneyim merkezli değer, anılara tahvil olur. Bu anlamda insanlar, geçmişten devreden anılar doğrultusunda saatteki zamana anlam verir. Bu şekilde zaman dilimleri arasında bütünlüğü de sağlayan insanlar, Elias'ın düşüncesinden okunduğunda zamanı, hayatlarındaki anıları ile sahiplenerek zaman vicdanına erişmiş ve bunu içerisinde yaşadıkları topluma da teşmil etmiş olurlar. Yekpare zaman düşüncesini Nuri Efendi ve Hayri İrdal

aracılığıyla okuyucuya aktaran Tanpınar'ın, anılar doğrultusunda saate ayar vererek zaman vicdanının tesisi noktasında Elias ile benzer yerde durduğu görülmektedir.

Hürriyet döneminde Nuri Efendi'nin perspektifinden zamanı okuyan Hayri İrdal, yetişkinlik evresinde Halit Ayarcı'nın düşüncesi ile tanışır. Halit Ayarcı, Hayri İrdal ile olan diyalogunda birlikte zaman felsefesi inşa edeceklerini söyler (Tanpınar, 2011: 226 ve 259). Halit Ayarcı'nın tasavvurundaki zaman felsefesinde ilk bileşen mekanizmdir. (Tanpınar, 2011: 226). Birinci bileşen olarak mekanizm ile Halit Ayarcı'nın arzuladığı şey, zamandaki kaybı önlemektir (Tanpınar, 2011: 36). Ayarcı, zamandaki kaybın iyi bir ayarlama ile mümkün olduğunu "*Refahın yolu sağlam bir zaman anlayışından geçer*" cümlesiyle ifade eder (Tanpınar, 2011: 238). Ayarcı'ya göre sağlam zamanı tesis edecek iyi bir ayarlama yeninin peşinde koşmakla mümkündür (Tanpınar, 2011: 296). Bu açıdan geçmişten akseden deneyimin ve anının saat ayarında hiçbir önemi yoktur. Ayarcı için deneyimin, aslî anlamı yıpratılmış olmak, donmuş olmaktır (Tanpınar, 2011: 332). Bununla birlikte zamanın ayarlanmasında deneyimle edinilmiş bilginin de Ayarcı nezdinde hiçbir önemi yoktur. Ayarcı'ya göre bilgi, ayar peşinde koşanları geciktiren, amacı ve sonu olmayan gereksiz bir uğraştır (Tanpınar, 2011: 360). Halit Ayarcı'nın zaman felsefesindeki mekanizm bileşeni Elias düşüncesinden okunduğunda Ayarcı'nın tahayyül ettiği ayarın sorunlu olduğu görülmektedir. Oyaşma ile varılan bilgi ve deneyimin toplamı olan anılar üzerine inşa edilmiş zaman vicdanının Halit Ayarcı nezdinde kabul görmediği anlaşılmaktadır. Halit Ayarcı için önemli olan, saat ayarını yukarıda sözü edilen toplumsal unsurlardan soyutlamaktır. Halit Ayarcı, Hayri İrdal ile olan tartışmasında bu tercihinin yeniden üretim gerekçesiyle meşrulaştırırsa da zaman vicdanından yoksun bir karakter olmaktan kurtulamaz. Zira zamanın yeniden kodifikasyonu meselesinde en önemli olan şey, önceden akseden unsurların da yerinin olduğudur. Bu durum karşısında Halit Ayarcı'nın, zaman vicdanının karşısına zaman çarpılması ile çıktığını, vicdanı çarpılmaya uğrattığını söylemek mümkündür. Halit Ayarcı hem bireyin hem de toplumun zaman vicdanını bozma peşindedir.

Saatin ayarını anıdan münezzeah bir mekanizm üzerinden tahayyül eden Halit Ayarcı'nın zaman felsefesindeki ikinci bileşen sonuca odaklılıktır. Sonuca odaklılık, romanda Halit Ayarcı'nın ağzından

şu şekilde verilir: “*Ben netice adamıyım, niyet adamı değilim!*” (Tanpınar, 2011: 372). Sonuca odaklılık, bir anlamda mekanizmin getirdiği bir sonuçtur. Mekanizmi öne çıkaran Halit Ayaracı'nın anı merkezindeki değerleri görmezden gelmesi, onu değer ile ilintili niyetten ziyade sonuca odaklı, zaman vicdanından yoksun bir bakış açısına yöneltir. Sonuca odaklanan Halit Ayaracı, bir anlamda Machiavelli'nin önerdiği sonuççu ahlâktan yana tavır almış olur (Machiavelli, 1998: 7).

Nuri Efendi'nin anılara göre ayar kabul eden zaman anlayışını reddeden Halit Ayaracı'nın zaman felsefesindeki üçüncü bileşen izafiyettir (Tanpınar, 2011: 316). Ayaracı, izafiyeti realizmin alternatifi olarak öne sürer. Hayri İrdal ile olan tartışmasında İrdal'ın realizmden uzaklaşma yönünde yönelttiği eleştirisini doğru bulmayan Halit Ayaracı'ya göre “*Realist olmak hiç de hakikati olduğu gibi görmek değildir. Belki onunla en faydalı şekilde münasebetimizi tayin etmektir. (...). Hakikati olduğu gibi görmek... bozguncu olmak(tur)*” (Tanpınar, 2011: 232). Bu ifadesinden de anlaşılacağı üzere Ayaracı, hakikatten uzak kalan bir zaman bilinci arzulamaktadır. Elias perspektifinden yorumlandığında hakikat; hem geçmiş zaman hem de şimdiki zaman, hem fiziksel zaman hem sosyal zaman bileşenlerinin sentezinden müteşekkil zaman vicdanıdır. Bu durumda Halit Ayaracı hakikati büken, doğruyu yanlışla çevirendir. Büktüğü hakikati yeni hakikat olarak sunan Halit Ayaracı, zaman vicdanını erozyona uğratandır. Hakikat timsali Nuri Efendi karşısında Halit Ayaracı deyim yerindeyse post-hakikatin vücut bulmuş halidir.¹⁴ Hakikat yoksunluğu karşısında Tanpınar, Hayri İrdal'ın ağzından Halit Ayaracı'ninkine nazaran Nuri Efendi'nin felsefesinin hakikat olduğunu dile getirerek Ayaracı'nın zaman felsefesindeki vicdan yoksunluğunu ifşa eder (2011: 21).

¹⁴ Post hakikat kavramının İngilizce karşılığı olan post-truth, öz itibarıyla hakikat sonrası anlamına gelmektedir. 1992 yılına kadar özüne uygun olarak kullanılan kavram, Sırp asıllı Amerikalı Oyun Yazarı Steve Tesich'in *The Nation* dergisinde yayımlanan A Government of Lies başlıklı makalesi ile o yılda farklı bir anlama bürünmüştür. Tesich, Vietnam Savaşı'ndaki savaş suçları nedeniyle utanç yaşayan Amerikan toplumunun, Körfez Savaşı'nın gerekliliğiyle ilgili hükümetten yalan talep ettiğini, bundan dolayı post-truth kavramının artık yalanı işaret ettiğini belirtir. Post-truth kavramı üzerine ilk kitap ise Ralph Keyes tarafından kaleme alınmıştır. Keyes, *The Post-Truth Era* adlı kitabında kavramı Tesich gibi yalan ile ilişkili görmüştür (Şimşek, 2018). Post-hakikatin yalan ile yakından ilişkili olduğu dikkate alındığında zaman konusunda hakikat yerine yalanı tercih eden Halit Ayaracı'nın post-hakikat timsali olduğu ifade edilebilir.

Zaman vicdanının işaret ettiği hakikati çarpılmaya uğratan Halit Ayarcı, Hayri İrdal ve enstitüdeki diğer çalışanları bu çarpılmaya davet etmekte ve onlardan davete icabet etmelerini beklemektedir. İnanmaya lüzum görmeyen Hayri İrdal'ın dışındaki enstitü çalışanları (Tanpınar, 2011: 296), zaman vicdansızlığına ilkin gönüllü olarak icabet etseler de ilerleyen zamanda bu durumu kabul etmezler. Hayri İrdal'ın durumu ise yukarıda belirtildiği üzere gerilim halidir. Bu açıdan, zaman vicdanı Nuri Efendi ile zaman vicdansızlığını öneren Halit Ayarcı arasında kalan Hayri İrdal'ın payına düşen şey, gerilimdir. Burada Tanpınar, benliğin maruz kaldığı durumu Hayri İrdal'ın gerilimi ile okuyucuya gösterir. Ancak Tanpınar, gerilimden çıkışı, dolayısıyla benliğin kurtuluşunu da gene İrdal üzerinden anlatır. Halit Ayarcı'nın isteği üzerine tasarladığı bina ile zaman vicdansızlığını aşırıya vardiyan İrdal, bu şekilde hakikat yoksunluğunu enstitü çalışanlarına ifşa eder. Hakikat yoksunluğunu başından itibaren bilen ancak katılımdan geri durmayan çalışanlar, bu ifşadan sonra zaman vicdansızlığının sembolü Ayarcı'ya karşı tavır alırlar. İrdal'ı aşırılığa vardiyan Tanpınar, zaman vicdansızlığından doğan hakikat yoksunluğunu ifşa ederken aynı zamanda ona olan karşıtlığını okuyucusuna gösterir. Tanpınar, zaman vicdanını sorumsuzca harcayan Halit Ayarcı'ya bir yanlışın peşinde koştuğunu kabul ettirir. Nitekim Tanpınar, zaman vicdansızlığını kutsayan Halit Ayarcı'ya "*Ben aldandığımı anladım*" (2011: 395) cümlesini söylettirir. Bu cümle ile Tanpınar, Halit Ayarcı aracılığıyla zamandaki anlam bozulmasının yanlışlar silsilesine sebebiyet verdiğini işaret eder.

SONUÇ

Kaleme aldığı deneme ve makale metinlerinde zamanda sürekliliğe vurgu yapan Ahmet Hamdi Tanpınar, roman kurgulamalarını da bunun üzerine işlemiştir. Zamandaki süreklilik sayesinde bilginin aktarılacağını düşünen Tanpınar, benliğin bu bilgi üzerine inşasını savunur. Tutarlılığın bu şekilde tesis edileceğini ileri süren Tanpınar, hakikatin de süreklilik ile mümkün olacağını düşünür.

Sürekliliğin en net biçimde zamanda görüleceğini belirten Tanpınar, bütünlük örneği yekpare zamanın kopuşa maruz kalışını inceleyen eserleriyle ön plana çıkar. Bu eserlerin en önemlilerinden biri olan SAE'de yekpare zamanın geriletildiğini inceler. Tanpınar, yekpare zamanın bölünmüş zamana dönüşümünü ironiye dayanan bir üslupla göz önüne serer. Tanpınar'ın yekpare zamanıyla Elias'ın zaman vicdanı arasında benzerlik olduğu göz önüne alındığında, SAE'de incelediği olayın Nuri Efendi ile neşet eden zaman vicdanının Halit Ayarcı ile beliren zaman vicdansızlığı karşısındaki gerilemesi olduğunu düşünmek mümkündür.

Tanpınar, SAE'de saatin işaret ettiği zamanın kuşaklar arası aktarılan anılar ile anlam bulduğunu Nuri Efendi'nin ağzından okuyucuya aktarır. Norbert Elias'ın da zamanı belirleyen anılar olduğu, anıların hem birey hem de aynı anılara değer veren toplum açısından önemli olduğu ifadesi dikkate alındığında Tanpınar ve Elias arasında zaman konusunda ortaklık olduğu görülmektedir. Anıların, bilginin, anlamın devamlılığı ile zaman vicdanının da sağlanacağını ifade eden Elias'ın izinden gidildiğinde Tanpınar'ın SAE'de zaman vicdansızlığını ifşa eden ve nihayetinde mahkûm eden bir tavır içerisinde olduğunu düşünmek mümkündür. Romanların toplumsal gerçekliği yansıtan metinler olduğu dikkate alındığında Tanpınar'ın Türkiye'deki toplumsal gerçekliği Elias'a benzer biçimde zaman vicdansızlığı içerisinde okuduğunu ifade etmekte bir beis yoktur. Bu açıdan Elias'ın insanı toplumun ürünü olarak kavrayan bilgi sosyolojisinin Tanpınar'da akisleri olduğu, düşünürün zamandaki çarpılmanın izlerini hem bireyin hem de toplumun hayatında aradığı söylenebilir. Toplumsal alandaki çelişkileri, uyumsuzlukları, kanayan yaraları zaman çarpılmasının sonucu olarak gören ve çarpılmayı zaman vicdansızlığı ile okuyan Tanpınar'ın bu noktada ayrıksı bir yeri olduğunu belirtmek gerekir.

SUMMARY

This article examines the understanding of time and selfness in Ahmet Hamdi Tanpınar's thought. This research is specific to his novel the *Time Regulation Institute*. The relationship between time and selfness that Tanpınar fictionalizes in this novel is interpreted from the perspective of Norbert Elias. In this article, it is appealed to *Time: An Essay* which is opus magnum of Norbert Elias. The relationship between time and selfness is conceived in the context of Tanpınar's Elias' concept of time conscience and Tanpınar's concept of integral time. In this point it is focused on continuity on time. In this article, the relationship between time and selfness is constructed on Elias' sociology of knowledge. The reason why Elias' sociology of knowledge preferred is relationship between individual and society. In this situation time is envisaged as the meaning produced by the human living in society. In this regard, time takes on a social guise. The thought Elias and Tanpınar about time comes close to within the context of social time. Both Elias and Tanpınar envisage the social time as continuity in time. Both of them think the continuity in time as intergenerational transference. According to them, if intergenerational transference interrupts, selfness will be damaged. In the novel of *Time Regulation Institute*, Tanpınar claims that selfness is damaged because of interrupts both in continuity in time and in intergenerational transference. From the perspective of Elias, it can be claimed that Tanpınar comes up against to further away from time conscience. In this respect it can be said that Tanpınar advocates time conscience and social time within the context of continuity.

KAYNAKÇA

- Bal, İ. (2013). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü Adlı Romanında Zaman, Kimlik ve Dönüşüm*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baydar, M. (2004). 1957'de Diyorlar ki: Ahmet Hamdi Tanpınar. İ. Dirin, T. Anar, Ş. Özdemir (Der.), *Mücevherlerin Sırrı: Derlenmemiş Yazılar, Anket ve Röportajlar* içinde (s. 237-240). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bergson, H. (1998). *Metafiziğe Giriş*. B. Karacasu (Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Bora, T. (1997). Türk Muhafazakârlığında Bazı Yol İzleri. *Toplum ve Bilim*, 74, 6-31.
- Çağlıyan, Z. (2006). Erken Cumhuriyet Dönemi Sentezci Muhafazakârlığı'nda "Değişim": Ahmet Hamdi Tanpınar ve Türk Modernleşmesi. *Muhafazakâr Düşünce*, 9-10, 79-100.
- Çiğdem, A. (1997). Muhafazakârlık Üzerine. *Toplum ve Bilim*, 74, 32-51.
- Dellaloğlu, B. F. (2016). *Modernleşmenin Zihniyet Dünyası: Bir Tanpınar Fetişizmi*. İstanbul: Kadim Yayınları.
- Demiralp, O. (2000). Aydaki Adam. *Kitap-lık*, 40, 92-98. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demiralp, O. (2004). Tanpınar'ın Gizli Hazinesi. İ. Dirin, T. Anar, Ş. Özdemir (derl.), *Mücevherlerin Sırrı: Derlenmemiş Yazılar, Anket ve Röportajlar* içinde (s. 9-11). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demiralp, O. (2012). Ahmet Hamdi Tanpınar. U. Kocabaşoğlu (Derl.) *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt 3* içinde (s. 24-35). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Elias, N. (2000). *Zaman Üzerine*. V. Atayman (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Elias, N. (2016). *Sosyoloji Nedir?* O. Değirmenci (Çev.). İstanbul: Olvido Yayınları.
- Elias, N. (2017). *Uygarlık Süreci Cilt 1*. E. Ateşman (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eskin, M. Ş. (2012). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Eserleri ve Estetiğinde Bergson Felsefesinin İzdüşümleri ve Kurucu Rolü*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Freud, S. (2015). *Yas ve Melankoli*. A. Emirsoy (Çev.). İstanbul: Telos Yayınları.
- İrem, N. (1999). Muhafazakâr Modernlik, 'Diğer Batı' ve Türkiye'de Bergsonculuk. *Toplum ve Bilim*, 82, 141-179.
- Kahraman, H. B. (2000). Yitirilmemiş Zamanın Ardında: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Muhafazakâr Modernliğin Estetik Düzlemi. *Doğu Batı*, 11, 9-43.
- Kaplan, M. (1962). Saatleri Ayarlama Enstitüsü. *Çağrı*, 49, 1-4.
- Koyuncu-Lorasdağı, B., Onur, H. (2004). Avrupa Merkezilik Üzerinden Uygarlık Kavramına İki Farklı Bakış: Norbert Elias ve Cemil Meriç. *Doğu Batı*, 29, 243-270.
- Köroğlu, E. (1997). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Zaman Anlayışı. *Cogito*, 11, 201-222. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Machiavelli, N. (1998). *The Prince*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Parla, J. (2000). *Don Kişot'tan Bugüne Roman*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sezgin, E. (2015). *Ahmet Hamdi Tanpınar ve Türk Modernliği: Tanpınar'ın Romanlarında Modernlik, Zaman ve Mekân*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sürücü, G. (2015). *Ahmet Hamdi Tanpınar ve Marcel Proust'ta Zaman*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şimşek, V. (2018). Post-Truth ve Yeni Medya: Sosyal Medya Grupları Üzerinden Bir İnceleme. *Global Media Journal TR Edition*, 8 (16).
(https://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/sites/default/files/ogrenci_calismasi_volkan_sims_ek.pdf).
- Tabonni, S. (2001). The Idea of Social Time in Norbert Elias. *Time & Society*, 10, 5-27. London, Thousand Oaks, CA and New Delhi: Sage Publications.
- Tanpınar, A. H. (1998). *Bütün Şiirleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2004a). Kendimizin Peşinde: Çok Mühim Bir Mesele. İ. Dirin, T. Anar, Ş. Özdemir (Derl.), *Mücevherlerin Sırrı: Derlenmemiş Yazılar, Anket ve Röportajlar* içinde (s. 54-59). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Tanpınar, A. H. (2004b). İş ve Program – I. İ. Dirin, T. Anar, Ş. Özdemir (Derl.), *Mücevherlerin Sırrı: Derlenmemiş Yazılar, Anket ve Röportajlar* içinde (ss. 71-75). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2011). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2016). *Beş Şehir*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2019a). *Sahnenin Dışındakiler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2019b). Antalya'lı Genç Kıza Mektup. *Yaşadığım Gibi* içinde (s. 394 – 400). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2019c). Medeniyet Değiştirmesi ve İç İnsan. *Yaşadığım Gibi* içinde (s. 34-44). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2020). *Mahur Beste*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Treibel, A. (2016). Norbert Elias ve Sosyolojisi Üzerine Ek Açıklama. *N. Elias, Sosyoloji Nedir?* içinde (s. 267-295). İstanbul: Olvido Yayınları.